

Hicri IV. Yüzyıl Gramercilerinin Nahiv Tanımları Bağlamında Sarf Nahiv İlişkisi

The Morphology-Syntax Relationship in the Context of Grammar Definitions of 4th Century Hijri Grammarians

Recep KIRCI – Tunahan ERDOĞAN

Öğr. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı ABD, rkirci@pau.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-0893-6885

Dr., Tunahan Erdoğan, tunahanerdogan1234@hotmail.com, Orcid ID: 0000-0003-3374-6063

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü – Article Type	Arařtırma Makalesi / Research Article
Geliř Tarihi – Date Received	7 Temmuz / July 2021
Kabul Tarihi – Date Accepted	16 Eylül / September 2021
Yayın Tarihi – Date Published	25 Eylül / September 2021
Yayın Sezonu	Temmuz – Ağustos - Eylül
Pub Date Season	July – August - September

Atıf / Cite as: Kırıcı, R. -Erdoğan, T. (2021), Hicri IV. Yüzyıl Gramercilerinin Nahiv Tanımları Bağlamında Sarf Nahiv İlişkisi/ The Morphology-Syntax Relationship in the Context of Grammar Definitions of 4th Century Hijri Grammarians. Turkish Academic Research Review, 6 (3), 1214-1230. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr/issue/64962/963648>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tarr>

Copyright © Published by Mehmet ŞAHİN Since 2016- Akdeniz University, Faculty of Theology, Antalya, 07058 Turkey. All rights reserved.

Hicri IV. Yüzyıl Gramercilerinin Nahiv Tanımları Bağlamında Sarf Nahiv İlişkisi

Recep KIRCI – Tunahan ERDOĞAN

Öz

Bu çalışmada hicri IV. yüzyılda sarf ilminin nahiv ilminden ayrılıp müstakil bir bilim olması araştırılmıştır. Hicri IV. yüzyıl, İslam medeniyetinin altın çağı kabul edilmesi, müstakil sarf eserlerinin önceki yüzyıla oranla artması, tanımların yapılması, dil ile ilgili birçok çalışmanın ortaya konulması, Basra ve Kûfe ekolüne ek olarak Bağdat ekolünün ortaya çıkması gibi farklı açılardan İslam tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Dolayısıyla Müslümanlar tarafından bu yüzyılda yapılan çalışmalar İslam bilim tarihi açısından önem arz etmektedir. Hicri III. yüzyılda Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 249/863), Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb* isimli eserinden yararlanarak önceki dönemde dağınık olarak ele alınan sarf sarfa ait kuralları *et-Taşrif* isimli eserinde kaleme almıştır. Bahsi geçen yüzyılda müstakil sarf eserleri ortaya çıkmakla beraber sarf ile nahvin ayrılmaya başladığı da ifade edilmektedir. Ancak sonraki yüzyılda da (IV. yüzyıl) yine sadece sarf konularını ele alan Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Saîd el-Müeddîb (ö. 338/949) tarafından *Dekâiku't-taşrif*, Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) tarafından *et-Tekmile* isimli eserler kaleme alınmıştır. Bununla beraber sözü geçen yüzyılda (IV. yüzyıl) sarf nahiv ayrımının tekâmül edip sarfın nahivden tam olarak ayrılıp ayrılmadığı sorunu çalışmada ele alınmıştır. Bahsi geçen sorunun çözümü için IV. yüzyılda yapılan nahiv tanımları ve bazı eserler tetkik edilmiştir. Çalışmada ilk olarak Arap dili gramerini ortaya çıkaran sebepler, Arap dili gramerinin ortaya çıkışı ve Arap dili grameri dönemleri araştırılmış, devamında IV. yüzyılda yaşayıp nahvin tanımını yapan dil bilginlerinden İbnü's-Serrâc (ö. 316/926), ez-Zeccâcî (ö. 337/949), Ebû Alî el-Fârisî ve İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) nahiv tanımları ve konuya ilişkin kaleme aldıkları eserlerinin içeriği incelenerek sonuca gidilmiştir. Çalışmanın amacı nahiv tanımları ve eserlerin içeriğini tahlil yoluyla hicri IV. yüzyıldaki sarf-nahiv ilişkisini incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, IV. Yüzyıl Gramercileri, Nahiv Tanımları, Sarf, Nahiv.

The Morphology-Syntax Relationship in the Context of Grammar Definitions of 4th Century Hijri Grammarians

Abstract

This study investigates the segregation of the grammar from the syntax and its emergence as an independent science in the hijri 14th century. The 14th century is an important turning point in the history of Islam from different aspects such as being the golden age of Islamic civilization, the increase in the number of grammar works compared to the former centuries, the making of definitions, the presentation of many studies on the language, the emergence of the Baghdad school in addition to the Basra and Kufe school. Therefore, the studies carried out by Muslims in this century are important for the history of Islamic science. In the 3rd Hijri century, Ebû Osman el-Mâzinî (d. 249/863) wrote down the rules belonging to the morphology, which were dealt irregularly in the previous period, in his work called *et-Taşrif*, benefiting from the work of Sîbeveyhi (d. 180/796) called *el-Kitâb*. In the aforementioned century, with the emergence of independent works of morphology, morphology and syntax began to be separated. However, in the next century (4th century), the works of *Dekâiku't-taşrif* and *et-Tekmile*, which dealt only with the topics of morphology, was written by Ebu'l-Kasım Muhammed b. Saîd el-Müeddib (d. 338/949) and Ebû Ali el-Fârisî (d. 377/987), respectively. However, in the mentioned century (IV. century), the problem of whether the separation of syntax from morphology has evolved and whether syntax has been completely separated from the morphology has been discussed in the study. In order to solve the aforementioned problem, the definitions of syntax and some works made in the 4th century were examined. In the study, firstly, the reasons that revealed the Arabic language grammar, the emergence of the Arabic language grammar and the Arabic language grammar periods were investigated, and then definitions of syntax and contents of the works by the language scientists Ibn al-Serrâc (d. 316/926), ez-Zeccâcî (d. 337/949), Ebû Ali al-Fârisî and İbn Cinnî (d. 392/1002), who lived in the 4th century and defined syntax, were examined and thus, the conclusion was reached. The aim of the study is to analyze the relationship of morphology-syntax in the 4th century by examining the syntax definitions and the content of the works.

Keywords: Arabic Language, 4th Century Grammarians, Definitions of Syntax, Morphology, Syntax.

Structured Abstract

The preservation of the language, which is one of the most important tools in people's communication with others, and its transmission to the next generations depend on factors such as the individuals who use that language, the rules prevailing in the language, and the recording of these rules. When the well-established languages used in the world are examined, this fact is noticed. In addition to the people who use the language, determining and recording the rules of Arabic, which is one of the languages used by a significant part of the world's population since ancient times, and whose belonging to the Semitic language family was determined by Schlozer (d. 1809) in the 18th century, has a great impact on the survival of Arabic. According to Ahmed Emin (d. 1954), Arabic, which is stated to be the first compiled language among the Semitic languages, is one of the most developed and perfect languages among both the Semitic language family and other world languages.

The Hijri 4th century, which is accepted as the golden age in terms of Islamic civilization, is also a very productive time period in terms of Arabic language grammar. Because the number of grammar works written in this period increased compared to the previous century, some terms were defined, the governors were proud of the scientists they had in their palaces and competed with other governors in this regard, and many studies on language were put forward. Moreover, in addition to the existing Basra and Kufe schools, the Baghdad school emerged. The members of the Baghdad school did not adhere to the views of their two predecessors (Basra and Kufe schools) and preferred the most correct one according to their own methods. According to Ahmed Emin, the hijri 4th century actually witnessed this school entirely. In this period, the amount of copyrighted works on Arabic grammar is quite high. While it is seen that most of the mentioned works deal with the subjects of morphology and syntax together, it is noticed that very few of them focus only on the subjects of morphology. In the mentioned period, *Mâ Yenşarifü ve mâ lâ-yenşarifü*, written by Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (d. 311/923), *Dekâiku't-taşrif* written by Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Saïd el-Müeddîb (d. 338/949) and *et-Tekmile* written by Ebû Ali el-Fârisî (d. 377/987) are such the works that deal with morphology issues.

It is claimed that the science of morphology, which has an important place in Arabic language, started to become an independent discipline by segregating from the science of syntax as of the second half of the hijri third century. One of the reasons for this is the analyzation of the rules of grammar, which were dealt irregularly in the previous period, by Ebu Osman el-Mâzinî (d. 249/863), who is a 3rd Hijri century language scientist, in his work called *et-Taşrif*, benefiting from the work of Sibeveyhi (d. 180/796) called *el-Kitâb*. Since this work is the first work on the subject of morphology, Mâzinî is considered by some to be the founder of the science of morphology. We wonder if the science of morphology, which is claimed to have started to separate from the science of syntax in the 3rd hijri century, became an independent discipline in the next century and completely separated from syntax? In this study, titled "The relationship between morphology and syntax in the context of morphology definitions of 4th century hijri grammarians", we examined whether science of morphology is completely separated from the science of syntax, by investigating the contents of the works and syntax definitions made in these works written by the scholars, who defined the science of syntax in the hijri 4th century, İbnü's-Serrâc (d. 316/926), ez-Zeccâcî (d. 337/949), Ebû Ali el-Fârisî and İbn Cinnî (d. 392/1002). The aim of the study is to determine whether the science of morphology is completely separated from the science of syntax in the 4th century by analyzing the syntax definitions of these linguists and the content of their works.

The Hijri 4th century is an important period for Islamic civilization. This century has witnessed scientific developments in different fields as well as developments in the field of language. One of the prominent issues of the Hijri 4th century in terms of Arabic language is the emergence of the Baghdad school in this period, as well as the school of Basra and Kufe that emerged in the early periods. Another issue is that it is a period of time when certain attempts were made to separate the science of morphology and syntax. In the Hijri 4th century, importance was given to definitions. The leading linguists of the period made definitions of different terms. One of the defined terms is the science of syntax.

Among the linguists who defined syntax in the 4th century, Ibn al-Serrâc, ez-Zeccâcî, Ebû Ali al-Fârîsî and İbn Cinnî can be counted. Among these linguists, İbnü's-Serrâc and Abu Ali al-Farîsî included the rules that fall into the scope of morphology in their syntax definitions. Although ez-Zeccâcî did not include the science of morphology in the definition of syntax he expressed, he did not separate the morphology from the syntax by including the subjects of morphology in his works related to the syntax. In this regard, the author's work named *el-Cümel fi'n-naḥiv* is important. Because the title of the work includes the term syntax. However, it is noteworthy that the content of the work contains many issues of morphology, which will be among the subjects of the morphology in the next period. At the end of the period, Ibn Cinni remarkably gave the definitions of syntax, declension and etymology separately, and became a step for the distinction between syntax and morphology. As a result, the hijri 4th century can be regarded as a period in which, the scopes of syntax and morphology were not completely separated from each other through the definitions of syntax made by the linguists of the period and the subjects they dealt with in the content of their works, however, breakthroughs were made towards this distinction towards the end of the period.

Giriş

İnsanlar arası iletişimin sağlanmasında en önemli görevlerden birini yerine getiren dilin korunması ve sonraki kuşaklara aktarılması, dilde yerleşik olan kuralların korunmasına bağlıdır. Yeryüzünde kullanılan köklü diller incelendiğinde bu gerçek fark edilmektedir. Dünya nüfusunun önemli bir kesiminin eski zamanlardan bu yana kullandığı dillerden biri olan ve Sâmi dil ailesine mensubiyeti XVIII. yüzyılda Schlozer (ö. 1809) tarafından tespit edilen Arapçanın günümüze ulaşmasında onu kullanan insanlar kadar kurallarının belirlenip kayıt altına alınmasının büyük etkisi vardır. Sâmi dilleri içerisinde ilk tedvin edilen dil olduğu ifade edilen Arapça,¹ Ahmed Emîn'e (ö. 1954) göre hem Sâmi dil ailesi hem de diğer dünya dilleri arasında en gelişmiş ve en mükemmel dillerden biridir.²

İslam medeniyeti açısından altın çağ kabul edilen hicrî IV. yüzyıl aynı zamanda Arap dili grameri açısından da oldukça verimli bir zaman dilimidir. Bu dönemde daha önce teşekkül eden mevcut Basra ve Kûfe ekollerin ek olarak Bağdat

¹ Enîs Füreyhâ, *Naẓariyyât fi'l-luġa* (Beirut: Dâru'l-kütübî'l-Lübnâniyye, 1981), 66.

² Ahmed Emîn, *Ḍuḥâ'l-İslâm* (Kahire: Maṭba'atu'l-i'timâd, 1352/1934), 1/289.

ekolü ortaya çıkmıştır. Bağdat ekolü mensupları selefleri olan iki ekolün görüşlerine mutaassıp bir şekilde bağlı kalmayıp onların ileri sürdükleri görüşlerden kendi usüllerine göre en doğru olanı tercih etmişlerdir. Ahmed Emîn'e göre, hicri IV. yüzyıl aslında tamamıyla bu ekole tanıklık etmiştir.³ Bu dönemde Arap gramerine dair telif edilen eser miktarı oldukça fazladır. Sözü edilen eserlerin birçoğunun sarf ve nahiv konularını birlikte ele aldıkları görülürken çok az bir kısmının ise sadece sarf konularına odaklandığı fark edilmektedir. Bahsedilen dönemde kaleme alınan *et-Tekmile*, *Dekâiku't-taşrif* gibi eserler sarf konularını ele alan eserlerdir.

Arap gramerinde önemli yeri olan sarf ilminin hicrî üçüncü yüzyılın ikinci yarısından itibaren nahiv ilminden ayrılarak müstakil bir disiplin haline gelmeye başladığı iddia edilmektedir.⁴ Bunun nedenlerinden biri hicrî III. yüzyıl dilcilerinden Ebû Osmân el-Mâzinî'nin, (ö. 249/863), Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb* isimli eserinden yararlanarak önceki dönemde dağınık olarak ele alınan sarfa ait kuralları *et-Taşrif* isimli eserinde incelemesidir. Bu eser sarfa dair günümüze ulaşan ilk eser olduğu için el-Mâzinî bazıları tarafından sarf ilminin kurucusu kabul edilmektedir.⁵ Acaba hicrî III. yüzyılda nahiv ilminden ayrılmaya başladığı iddia edilen sarf ilmi, sonraki yüzyılda müstakil bir disiplin haline gelip tamamıyla nahivden ayrılmış mıdır? Bu çalışmada hicrî IV. yüzyıl dil bilginlerinden İbnü's-Serrâc (ö. 316/926), ez-Zeccâcî (ö. 337/949), Ebû Alî el-Fârisî ve İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) bazı eserlerinin içeriği ve bu eserlerde yaptıkları "nahiv tanımları" bağlamında sarf ilminin nahiv ilminden tam manasıyla ayrılıp ayrılmadığı sorusuna cevap aranacaktır. Çalışmanın amacı bu dilcilerin nahiv tanımlarını ve eserlerinin içeriğini tahlil ederek hicrî IV. yüzyılda sarf ilminin nahiv ilminden tamamıyla ayrılıp ayrılmadığı tespit edilerek alana bir nebze de olsa mütevazı bir katkıda bulunmaya çalışmaktır.

1. Arap Dili Gramerinin Bir Bilim Dalı Olarak Ortaya Çıkışı ve Sebepleri

Arap dili kuralları hicrî I. yüzyılda belirlenmeye başlanmıştır. Kuralları tespit çabasının temeli Kur'ân'ın doğru okunması ve anlaşılması, konuşmalarda

³ Ahmed Emîn, *Zuhru'l-İslâm* (Kahire: Mektebetü'n-nahda, 1966), 2/115.

⁴ Selami Bakırcı & Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 2001), 187.

⁵ Kenan Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi* (İstanbul: Cantaş yay., 2016), 362.

görülen hatalı kullanımlardan uzak durulması gibi amaçlar taşıdığı ifade edilmektedir.⁶

“Sözlükte “nağme, ezgi”, kıraatte ve dilde “hata etmek; sözün maksadını anlamak” gibi mânalara gelen lahnin yaygın olan terim anlamı dilde ve kıraatte hata yapmaktır.”⁷ Ahmed Emin dilin hatalı kullanımına delalet eden lahnin üç farklı türünden bahseder:

- a) İ'râbta lahn: İ'râbta lahn, nahiv kurallarında hata yaparak kelimenin sonunun yanlış okunması durumunu ifade eder. Harf-i cerden sonraki ismin merfû' okunması gibi
- b) Kelimenin binâsında (yapısında) hata etmek: İkinci bâbdan gelen bir muzârî' fiilin 'aynu'l-fiilin fetha okunması gibi.
- c) Terkipte (cümle kurulumunda) hata etmek: Eşdizimlere dikkat etmeden ilgisiz bir fiil ile birlikte ismin zikredilmesi gibi.⁸

İ'râb hatasından kaçınmak için Arapların kelimenin cümle içerisindeki konumunu gösteren hareketleri atarak kelime sonlarını sakın okumaya çalıştıkları belirtilmektedir.⁹ Dilde yanlış kullanımı ifade eden¹⁰ lahnin cahiliye döneminden beri varlığından bahsedilmekte¹¹ ve fetihler sonucu yabancı unsurların Araplara karışmasıyla giderek yaygınlaştığı bilinmektedir.¹² Müberred'den (ö. 286/900) yapılan bir nakle göre Şa'bi (ö. 104/722) nahiv müzakere eden mevâlînin yanından geçerken onlara “Nahvi ıslâh ediyorsunuz ancak onu ilk siz ifsâd ettiniz.”¹³ demiştir. Lahn olgusunun mevcudiyetine dair İslâm'ın ilk dönemlerinden bazı hadiselerden bahsedilmektedir:

1. Bir kimsenin konuşmasında hata yapması üzerine Hz. Peygamber huzurunda bulunanlara “Kardeşinize doğruyu öğretiniz, zira o hata yaptı.”¹⁴ demiştir.

⁶ Turan Bahşi, Arapçada “Lahn”ın Dil Çalışmalarına Etkisi”, *Turkish Academic Research Review-Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2020 5/4, 604; Kıyasettin Arslan, *Dil-Tefsir ve el-Ferra*, (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2020), 15.

⁷ Abdurrahman Çetin, Lahn, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara, TDV Yayınları, 2003), 27/55.

⁸ Emin, *Duha'l-İslâm*, 1/295.

⁹ Emin, *Duha'l-İslâm*, 1/289. Arslan, *Dil-Tefsir ve el-Ferra*, 25.

¹⁰ Mustafa Sâdik er-Râfî, *Târîhu âdâbi'l-'Arab* (Mansûra: Mektebetu'l-imân, ts.), 1/ 201.

¹¹ Ahmed Abdulgafûr Attâr, *Mukaddîmetu's-sihâh* (Beyrut: Dâru'l-'ilm li's-sihâh, 1404/1984), 15.

¹² Ahmed Şevkî Abdüsselâm Dayf, *el-Medârisü'n- nahviyye* (Kahire: Dâru'l-ma'ârif, 1968), 11-12.

¹³ Seyyid b. Alî el-Mersafî, *Ragbetu'l-âmil min kitâbi'l-kâmil* (Tahran: Mektebetü'l-edeb, 1970), 4/ 193.

¹⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luğa*, thk: Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ Beg vd. (Beyrut: Menşûrâtü'l-mektebetü'l-'asriyye, ts.), 2/396; Ebü't-Tayyib Abdülvâhid b. Alî el-Halebî,

2. Hz. Ebû Bekr'in (ö. 13/634) "Bazı kelimeleri hafzederek okumak lahn ile okumaktan evladır."¹⁵ veya "Bana daha güzel gelir."¹⁶ dediği aktarılmıştır.

3. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin (ö. 42/662-63) kâtibi Hz. Ömer'e (ö. 23/644) yazılan bir mektupta lahn yapar. Bunun üzerine Hz. Ömer de ona bir sopa vurulmasını¹⁷ veya ücretinin bir sene geciktirilmesini emreder.¹⁸

Zikredilen örnekler Arap dili kurallarının ortaya çıkmasında etkili olan dünyevî faktörlerden bir kaçıdır. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi Arap dilinin kurallarının tespitinde Kur'ân'ın okunmasında ortaya çıkan yanlış okumalar gibi dinî faktörler de vardır. Konuyla ilgili aktarılan olaylardan bazıları ise şunlardır:

1. Bu konuda en meşhur sebep olarak Hz. Ömer zamanında bir kimsenin Tevbe sûresi 2. ayetini yanlış okuması gösterilir.¹⁹ Ancak konuyla ilgili farklı rivayetler de vardır. Örneğin bu ayetin Ebü'l-Esved'in (ö. 69/688) yanında yanlış okunduğu ve onun da Ziyâd b. Ebîh'e (ö. 53/673) giderek, Kur'ân'ı noktalama konusunda kendisine bir kâtip tahsis edilmesini isteyerek bu işe başladığıdır.²⁰

2. Haccâc'ın (ö. 95/714) Tevbe sûresi 9. ayeti yanlış okuduğunu Yahyâ b. Ya'mer'in (ö. 89/708) tespit etmesi.²¹

3. Hz. Alî'nin (ö. 40/661) nahiv konusuyla ilgilenme sebepleri arasında bir bedevînin Hâkka sûresi 37. ayetini yanlış okuması da ifade edilir.²²

2. Arap Dili Gramerinin Ortaya Çıkışı

Arap dili kurallarının ne zaman ve kim tarafından tespit edilmeye başlandığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. en-Nedîm (ö. 385/995)²³ ve

Merâtibü'n-nahviyyîn, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, (Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1430/2009), 19; Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 11.

¹⁵ Ebü't-Tayyib el-Lugavî, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, *Merâtibü'n-nahviyyîn*, 19.

¹⁶ Süyûtî, *el-Müzhir*, thk: Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ Beg vd, 2/397.

¹⁷ Süyûtî, *el-Müzhir*, thk: Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ Beg vd., 2/397.

¹⁸ Ebü't- Tayyib el-Lugavî, *Merâtibü'n-nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, 19; Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 11.

¹⁹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî, *el- Aḥbârü'l-mervîyye fî sebebi vaz'î'l-'Arabîyye*, thk. Abdülhakim el-Enîs (Dabi, Dâiratu şuûni'l-İslâmî, 1422/2011), 33-34; Arslan, *Dil-Tefsir ve el-Ferra*, 26.

²⁰ Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist* (Beyrut: Dâru'l-ma'rîfe, ts.), 59-60; Muhammed el-Muhtâr Ould Bah, *Târîhu'n-nahvi'l-'Arabî fî'l-Meşrik ve'l-Mağrib* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1429/2008), 46.

²¹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Endelûsî, *Ṭabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 28; Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 11.

²² Ahmed et-Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv* (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1995), 25.

²³ en-Nedîm, *el-Fihrist*, 59.

es-Sirâfi'nin (ö. 368/979)²⁴ ifadesine göre; çoğu âlim, nahiv ilmi çalışmalarının Ebü'l-Esved tarafından başlatıldığını ve Ebü'l-Esved'in de bu ilmi Hz. Ali'den öğrendiğini;²⁵ bazıları ise Nasr b. Âsım (ö. 90/708) veya Abdurrahman b. Hüzmü (ö. 117/735) tarafından başlatıldığını ileri sürmüşlerdir.²⁶ İbnü'l-Kıftî (ö. 646/1248) bu ilmi Ebü'l-Esved'in kurduğunu ve Hz. Ali'den öğrendiğini ifade edip nahiv ilmini öğrenenlerin isimlerini kronolojik olarak vermiştir.²⁷ Ma'mer b. Müsennâ'nın (ö. 209/824) naklettiğine göre ise Ebü'l-Esved nahvi Hz. Ali den öğrenmiş fakat Kûfe valisi Ziyâd b. Ebîh'in kendisine; Kur'an'ı düzgün okumak için bir rehber hazırlamasını istediği zamana kadar bu ilimden kimseye bahsetmemiştir.²⁸ Süyûtî'nin (ö. 911/1505) aktardığı bir rivayete göre de Ebü'l-Esved bir gün Hz. Ali'nin düşünceli olduğu bir zamanda yanına girer ve Hz. Ali'ye "Seni düşünceye sevk eden şey nedir?" der. Hz. Ali de "Ülkemizde lahn'ın yaygınlaştığını duydum. Bundan dolayı Arapçanın temellerini içeren bir eser yazmayı düşünüyorum." der. Ebü'l-Esved de bu işin önemini ifade eden bazı sözler sarf ederek yanından ayrılır. Birkaç gün sonra kendisini ziyarete gelen Ebü'l-Esved'e, Hz. Ali Arap dilinin kurallarına dair bir sahife verip "Bunlara bak ve sana göre de uygun olan başka şeyler varsa onları da ilave et." der.²⁹ Bir diğer rivayette ise Ebü'l-Esved, Irak Valisi Ziyâd b. Ebîh'den "Arap dilinde konuşma hatalarının önüne geçmek için kurallar vaz etme için izin istiyorum."³⁰ diyerek kuralları tespate başlar.

Arap dilinin kurallarının tespitine dair kaynaklarda bunlardan başka farklı olaylardan da bahsedilmektedir.³¹ Kanaatimize göre burada geçen ve benzeri olayların her birinin nahiv ilminin tespit edilmesinde belli etkileri olmuş ve bunların sonucu nahiv kuralları belirlenmeye başlanmıştır. Bu dönemde Basra'da başlayan dil çalışmaları hicrî II. yüzyılda Kûfe'ye intikal etmiştir. Basra ve Kûfe'deki dilcilerin

²⁴ Ebü Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-Sirâfi, *Ahbârü'n-nahviyyine'l-Başriyyîn (Ahbârü'n-nühât)*, thk. Muhammed İbrahim el-Benna (Kahire: Dâru'l-İ'tisâm, 1405/1985), 33; Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 13.

²⁵ Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, 21.

²⁶ en-Nedîm, *el-Fihrist*, 59; Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, 11- 27; Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 16; Ould Bah, *Târîhu'n-nahvi'l-'Arabî*, 44.

²⁷ Ebu'l-Hasen Cemâluddîn Alî b. Yusuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1406/1986), 1/41.

²⁸ en-Nedîm, *el-Fihrist*, 60.

²⁹ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 1/39; Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 13-14; Ould Bah, *Târîhu'n-nahvi'l-'Arabî*, 44.

³⁰ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 1/40; Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 15.

³¹ Zübeydî, *Tabakâtu'n-nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, 13-21-26; Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*, 11-17.

usûldeki ihtilafları sonucu dil sahasında Basra ve Kûfe dil ekolleri oluşmuştur.³² Daha sonraları her iki ekole mensup dilcilerin Bağdat'a intikali sonucu bunlardan eğitim alan öğrencilerin taassup derecesinde bir ekole mensup olmayıp, kendileri için uygun olanı tercih etmeleri sonucu Bağdat ekolü ortaya çıkmıştır.

İlk dönemde Arap dili çalışmaları nahiv yerine; 'Arabiyye, i'râb, lahn, kelam, mecâz, gibi isimlerle anılırken³³ Hicri II. yüzyılın ilk çeyreğinde İbn Ebû İshâk el-Hadramî (ö. 117/735) tarafından ilk olarak Arap gramerini ifade için nahiv teriminin kullanıldığı aktarılmaktadır.³⁴ Ancak hicri II. yüz yılın sonlarına doğru el-Kisâî'nin (ö. 189/805) kullanımından anlaşıldığı üzere Arap grameri, nahiv ilmi olarak genel kabul görmüştür.³⁵ Öte yandan Sibeveyhi'nin *el-Kitâb* isimli eserinde "nahviyyûn" ifadelerinin yer alması bu terimin yaygın kullanıldığının diğer göstergesi iken³⁶ sözü geçen eserde nahiv tanımına yer verilmemesi de dikkat çekmektedir. Bunların yanı sıra Arap dili kurallarının tespit edilmeye başlandığı dönemlerde nahiv kelimesinin sarf ve nahiv ilmini içine alacak şekilde kullanıldığı bildirilmiştir.³⁷ Nitekim mezkûr döneme ait gramer kitapları incelendiğinde bu husus net olarak görülmektedir.

3. Arap Dili Grameri Dönemleri

et-Tantâvî Nahiv ilminin oluşum aşamalarını dörde ayırır:³⁸

1. Oluşum aşaması (Basralılar): Bu dönem Ebû'l-Esved ed-Düelî ile başlayıp el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî ile son bulmaktadır.³⁹

³² "Bu iki muhitteki dil ve edebiyat çalışmaları, prensipleri ve meselelere bakış tarzları birbirinden farklı, dolayısıyla aralarında ihtilâflar bulunan iki dil mektebinin doğmasına yol açtı. Önceleri Basriyyûn'dan faydalanarak yetişen ve II. (VIII.) yüzyıl sonlarında ayrı bir grup teşkil eden Küfiyyûn, rekabet duygusunun etkisiyle hararetle bir çalışma içine girdi. Kûfe'de Ali b. Hamza el-Kisâî ve Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ gibi iki büyük nahiv âlimi yetiştikten sonra bu iki mektep mensupları arasında görüş ayrılıkları çoğalmış, ihtilâfları müstakil kitaplara konu teşkil eden çalışmaları, Arapça'nın edebî mahsullerinin derlenmesi ve kaidelerinin tesbitinde önemli rol oynamıştır. İlk ihtilâf, Kûfe'nin temsilcisi olan Ebû Ca'fer er-Ruâsî ile Basra'nın temsilcisi ve alfabetik Arap lugatçılığının kurucusu olan Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (ö. 175/791) arasında başlamış, daha sonra Kûfeli Kisâî ile Basralı Sibeveyhi (ö. 180/796) arasında devam etmiştir." Hulusi Kılıç, "Basriyyûn" *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 117.

³³ Avad b. Hamd el-Kûzî, *el-Mustalahâtü'n-nahvi neş'etühü ve te'tavvuruhü hattê evâhiri'l-karni's-sâlihi'l-hicri*, (Riyad, Imâdetü şü'ni'l-mektabât, 1401/1981), 7-15.

³⁴ Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 32.

³⁵ İbnu'l-Kıfî, *İnbâhu'r-ruvât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 2/ 267.

³⁶ Ebû Bîşr (Ebû Osmân, Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Hüseyn) Sibeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1408/1988), 4/364.

³⁷ Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv*, 80-81.

³⁸ Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv*, 36.

³⁹ Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv*, 37.

2. İlerleme ve gelişim aşaması (Basralılar ve Kûfeliler): Bu aşama Basralı el-Hafîl b. Ahmed ve Kûfeli er-Ruâsî ile başlayıp Basralı el-Mâzini ve Kûfeli İbn Sikkît ile son bulur.⁴⁰

3. Olgunluk ve kemal aşaması (Basralılar ve Kûfeliler): Bu aşama Basralı Mâzini ve Kûfeli İbn Sikkît ile başlayıp Basralıların yedinci şeyhi Müberred ve Kûfelilerin beşinci şeyhi Sa'leb ile son bulur.⁴¹

4. Tercih ve tasnifte basitlik aşaması (Bağdatlılar, Endülüslüler, Mısırlılar ve Şamlılar). Bu aşamada dilciler Basralılar ile Kûfelilerin görüşlerin bir arada müzakere edip sonra ikisi arasından kendi görüşlerine uygun olanı tercih ettikleri dönemdir.⁴²

4. IV. Yüzyıl Dilcilerinin (Tercih ve Tasnîf Dönemi) Nahiv Tanımları

1. Nahve dair ilk bilimsel tanımlamaların IV. yüzyılın ilk çeyreğinde İbn Serrâc (ö. 316/926) tarafından yapıldığı ifade edilmektedir. Müellif *el-Usûl fi'n-nahv* isimli eserinde konuyu mukaddime kısmında ele alır ve “Ebû Bekir Muhammed b. es-Serî en-Nahvî dedi ki” diye başlar ve konuyu şu şekilde anlatır:

“Nahiv ile anlatılmak istenen bu ilmi öğrendiğinde konuşan kişinin Arap dilinde öğrendiklerini uygulamasıdır. Nahiv ilk dönem dilcilerinin Arap dilinde tüme varım yöntemiyle ortaya koydukları bir ilimdir. Hatta onlar bunun sayesinde söz konusu dili ilk kullananların amacına vakıf olmuşlardır. Arap dilinde tüme varım yöntemiyle öğrenilenler; fâilin raf', mef'ûlün nasb olması ve (قام و باع) gibi aynu'l-fiilinde vâv ve yê harfî olanlarda bu iki harfin elife kalb olması/çevrilmesidir.”⁴³

İbn Serrâc'ın verdiği bu bilgilerden ortaya çıkan sonuç şudur: Ona göre sarf ilmi nahiv ilminin içinde bir disiplin olarak mütalaa edilmektedir. Zira o, nahiv ilmini istikrâ/tümevarım yöntemi ile ortaya konulan kurallar olarak tanımlamıştır. Buradan hareket edildiğinde hem sarf ve hem de nahiv ilminin kuralları tümevarım yöntemi ile Arap dilinden çıkarılmaktadır. Ayrıca müellifin verdiği örnekte (قام و باع) gibi 'aynu'l-fiilinde vâv ve yê harfî olanlarda bu iki harfin elife kalb olması kuralı

⁴⁰ Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv*, 40.

⁴¹ Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv*, 46.

⁴² Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv*, 185.

⁴³ Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *el-Usûl fi'n-nahv*, thk. Abdulhuseyn el-Fetelî (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 1417/1996), 1/35.

ileriki dönemde sarf ilminin kapsamına alınmıştır. Buradan net olarak anlaşılmaktadır ki İbn Serrâc sarfi nahvin içerisinde bir disiplin olarak değerlendirmektedir.

2. Daha sonra ez-Zeccâcî (ö. 337/949) *el-Cümel fi'n-nahv* isimli eserinde nahvi şu şekilde tanımlamaktadır:

“Nahivciler isim ve fiillerin sonlarında anlamlara delalet eden hareketleri gördüler ve bunu i'râb yani beyân olarak adlandırdılar. Amaç, aynı ilmi talep olduğundan nahve i'rab, i'raba da nahv-i sema'î denmektedir.”⁴⁴

Aslında ez-Zeccâcî burada nahiv ilmini i'râba indirgemektedir. Fakat nahiv kapsamına kelimenin mebnîlik durumları da girmektedir. Kanaatimizce ez-Zeccâcî; ya kelimelerin mebnîlik durumunu i'râb içerisinde değerlendirerek onları i'râb kapsamına almakla nahvin içerisine katmayı düşündü ya da mebni kelimelere âmil etki edemediği için onları bu kısımdan ayırdı. Bununla beraber ez-Zeccâcî'nin sarf ilmini nahivden net olarak ayırdığı da söylenemez. Zira ez-Zeccâcî'nin *el-Cümel fi'n-nahv*, isimli eserlerinde sarfa ait imâle, idgâm gibi konulara yer vermesi⁴⁵ ve eserinin sonunda masdar ve ismi mekânın iştikâkı ve tasrîf ile ilgili ayrı ayrı birer bâb ayırması⁴⁶ bizim bu düşüncemizi desteklemektedir. Ayrıca ez-Zeccâcî *el-İlel fi'n-nahiv* isimli eserinde nahiv, i'râb ve lugati tanımlayıp aralarındaki farkları anlatırken⁴⁷ sarf veya tasrîf ile ilgili bir şey dile getirmemektedir. Bu durum da görüşümüzü destekleyen diğer bir veridir.

3. Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987) nahvi “Arap kelimelerinden istikrâ' yöntemiyle (tümevarım) çıkarılan mekâyisin (kuralların-ölçülerin) bilinmesidir.” sözleri ile tanımlar.⁴⁸ Ancak el-Fârisî bu tanımın ardından nahvi iki kısma ayırır. Aslında el-Fârisî'nin nahiv düşüncesi bu taksimde gizlidir. Ona göre nahiv taksimi şu şekildedir:

“Nahiv iki kısma ayrılır. Birincisi kelime sonlarındaki değişimdir. İkincisi kelime bünyesinde/yapısında meydana gelen değişimdir. Kelime sonlarında meydana gelen değişim de iki kısımdır. Birincisi âmillerin değişmesi

⁴⁴ Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî *ez-Zeccâcî, el-İzâh fi İleli'n-nahv*, thk. Mâzin el-Mubârek (Beyrut: Dâru'n-nefâis, 1406/1986), 91.

⁴⁵ Zeccâcî, *el-Cümel*, thk. Ali Tefk el-Hamed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404/1984), 394-409.

⁴⁶ Zeccâcî, *el-Cümel*, thk. Ali Tefk el-Hamed, 388-399.

⁴⁷ Zeccâcî, *el-İlel fi'n-nahv*, thk. Mâzin el-Mubârek, 91.

⁴⁸ Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *et-Tekmile*, thk. Kâzım Bahr el-Murcân (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1431/2010), 181.

sebebiyle meydana gelen hareke, sükûn veya harflerin değişimidir. İkincisi âmîl değişimsiz kelime sonunda meydana gelen değişimdir.”

Müellif çalışmanın ilerleyen kısmında “Kelime sonlarında âmîl değişimi olmaksızın meydana gelen değişim her ne kadar mu‘raba benzese de bu i‘râb değildir. Zira âmîl değişimi sebebi ile meydana gelmemiştir.”⁴⁹ şeklinde açıklama da yapmaktadır. Müellifin bu sözlerinden onun sarf ve nahvi birbirinden ayırmadığı daha da ötesi sarf konularına giren meseleleri nahvin bir parçası olarak kabul ettiği söylenebilir.

4. Ebû Ali’nin öğrencisi İbn Cinnî (ö. 392/1002) nahiv tanımına *el-Haşâiş* ve *el-Munşif* isimli eserlerinde yer vermiştir. Çalışmada her iki eserde geçen tanıma yer verilecektir.

İbn Cinnî *el-Haşâiş* isimli eserinde (بَابُ الْقَوْلِ عَلَى النَّحْوِ) *Nahivle ilgili bir bâb* başlığı altında ele aldığı nahiv tanımını şu şekildedir:

“Arap diline hâkim olmayanların fesâhat konusunda bu dile hâkim olanlara katılması ve konuşurken her ne kadar dilci olmasalar da onlar gibi kurallara uygun olarak konuşması için i‘râb ve i‘râb dışındaki tasarruflarda Arap dili kurallarına uymalarıdır.

Müellif devamında i‘râb dışındaki tasarruflara örnek olarak tesniye, cem‘, tahkîr, teksîr, izâfet, neseb, terkîb ve benzerlerini vermektedir.⁵⁰ Bu anlatımdan hareketle İbn Cinnî’nin nahiv tanımında hocası el-Fârisî’yi takip ettiği söylenebilir. Zira el-Fârisî’de nahvi kısımlara ayırırken sarfın konularından olan ve âmîl etkisi olmaksızın kelime bünyesinde meydana gelen değişiklikleri tesniye, cem‘, teksîr, tahkîr ve benzerleri olarak bildirmiştir.⁵¹ Bunun sonucunda İbn Cinnî’nin yaptığı bu tanımda sarf ilmini nahivden ayırdığı söylenemez. Zira o sarf ilminin kapsamına giren konuları da nahvin içerisine katmıştır.

İbn Cinnî, Ebû Osmân el-Mâzinî’nin (ö. 249/863) ilk sarf türü eseri kabul edilen *et-Tasrîf* isimli eserine şerh olarak yazdığı *el-Munşif* isimli eserinin baş kısmında nahiv ilminin tanımını vermektedir. Müellif konuyu (مَا بَيْنَ التَّصْرِيفِ وَالْإِشْتِقَاقِ) *tasrîf, iştikâk, nahiv ve luga arasında bir konu başlığı* altında

⁴⁹ Ebû Ali el-Fârisî, *et-Tekmile*, thk. Kâzım Bahr el-Murcân, 182-184.

⁵⁰ Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Haşâiş*, thk. Muhammed Alî en-Neccâr (Kahire, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1376/1957), 1/34.

⁵¹ Ebû Ali el-Fârisî, *et-Tekmile*, thk. Kâzım Bahr el-Murcân, 184.

incelemektedir.⁵² Başlıktan da anlaşılacağı üzere müellif konu içerisinde tasrîf, iştikâk, nahiv ve luga arasındaki farklılık ve dolaylı yönden bunların birbiri ile ilişkileri inceleyecektir. İbn Cinnî öncelikle tasrîf ile iştikâk arasında sıkı ilişki olduğundan bahseder. Zira ona göre tasrîf “Kelimedede tasarruf yaparak onu farklı vecihlerde/kalıplarda getirmektir”. Müellifin konuya ilişkin verdiği örnekler (ضَرْبٌ) kelimesinin (جَعْفَرٌ) vezninde (ضَرْبٌ) formunda getirilmesi ve benzerleridir. Daha sonra iştikâka örnek olarak masdarın mâzî, muzâri‘, ismi fâil ve benzeri kalıplara aktarılmasını göstererek bu yolla tasrîf ile iştikâkın arasındaki sağlam ilişkiyi bildirir. Ancak İbn Cinnî’ye göre tasrîf ile iştikâk arasında bir fark vardır. O da tasrîfin nahiv ile luga arasında köprü olmasıdır. Bu durumda ona göre iştikâk dilde, tasrîften daha aşağı konumdadır. Ayrıca tasrîf, nahiv ilmine iştikâktan daha yakındır. İbn Cinnî bunu, bütün nahiv eserinin sonunda tasrîf bâbı bulunduğu halde, iştikâk bâbının neredeyse bulunmamasına dayandırmaktadır. Bu bilgilerden sonra İbn Cinnî sarf kelimesinin sabit hallerini bilmek, nahvi de kelimenin değişken hallerini bilmek şeklinde ifade eder. Örnek olarak (بَعْرٌ) kelimesinin fâil olarak kullanıldığında merfû‘, mefûlün bih olarak kullanıldığında mansûb ve harf-i cerden sonra geldiğinde mecrûr olduğunu gösterir. İbn Cinnî’nin yaptığı bu açıklamalardan sonra onun sarf ile nahiv arasında bir ayrım gözettiği sarf kelimesinin sabit yapılarını bilmeyi nahvi ise kelime sonunda meydana gelen değişimleri bilmeyi temel alarak ortaya koyduğu söylenebilir. Zira (بَعْرٌ) kelimesi ile ilgili verdiği örnekte âmil değişmesi sebebi ile i‘râb hareketleri arasında değişiklik olduğunu bildirmektedir.⁵³ Bu konuda da İbn Cinnî’nin hocasını Ebû Ali el-Fârisî’yi takip ettiğini söyleyebiliriz. Zira el-Fârisî *et-Tekmile* isimli eserinde âmil değişimi sebebi ile kelimedede meydana gelen değişikliği i‘râb olarak bildirmektedir. Ancak İbn Cinnî’nin bu konuda hocasından farkı şudur: el-Fârisî kelime yapılarında meydana gelen değişimi nahvin ikinci kısmından kabul ederek onu nahvin bir bölümü sayarken İbn Cinnî bunları tasrîf ve iştikâk olarak görmektedir. Bu anlatımdan yola çıkarak günümüzde anlaşıldığı şekilde İbn Cinnî’nin nahiv ile sarf arasında tam bir çizgi çektiği söylenemese de daha sonraki dönemler için bu konuda bir yol açtığı ifade edilebilir. Zira İbn Cinnî’nin *el-Munşif* isimli eseri incelendiğinde onun sarf ilmi yerine tasrîf ve iştikâktan bahsettiği görülmektedir. Ayrıca İbn Cinnî’nin anlatımından onun tasrîf ile kastının bu günkü anlamda sarf olmadığı aşikârdır. Çünkü ilerleyen dönemlerde İbn Hâcib (ö. 646/1249) sarf ilmini “Kelimenin yapısının i‘râb dışındaki halleri kendisi ile bilinen

⁵² Ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî, *el-Munşif*, thk. İbrâhîm Mustafa & Abdullah Emîn (Kahire: İdâretü ihyâi türâsi'l-kadîm, 1373/1934)1/ 3.

⁵³ İbn Cinnî, *el-Munşif*, thk. İbrâhîm Mustafa & Abdullah Emîn, 1/4.

usûlleri (kuralları) bilmektir.”⁵⁴ şeklinde tanımlamıştır. Son dönem dilcilerinden Abduh er-Râcihî ise Arap dilcilerinin sarf ilmini “Arapça kelime kalıplarının keyfiyeti ve bu kelimelerin mu’rab ve mebnîlik dışındaki durumları kendisi ile bilinen ilimdir.” şeklinde tanımladıklarını bildirir. Daha sonra Râcihî, modern dönem dilcilerinin sarf ilmini “Kelime veya kelimenin cüzlerinden biri ile ilişkili olan, ifade ve cümle kurmaya götüren her çalışma sarftır” düşüncesinde olduklarını ifade eder.⁵⁵ Bu tanımlar dikkatle incelendiğinde İbn Cinnî’nin bahsettiği tasrîfin ilerleyen dönemlerde nahivden ayrı bir disiplin olarak ele alınan sarfı tam olarak ifade etmediği görülecektir. Netice olarak İbn Cinnî tasrîf, iştikâk ve nahiv arasına bir çizgi çektiyse de bu günkü anlamda bir sarf tanımı yapmamıştır. Ancak İbn Cinnî için kendisinden sonraki dönemde sarf ve nahiv ilimlerinin birbirinden ayrılmasına yol açacak bir köprü vazifesi görmüştür denilebilir.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki İbn Serrâc ve Ebû Alî el-Fârîsi nahvi “İstikrâ yoluyla Arap dilinden çıkarılan kurallardır.” şeklinde ifade etmişlerdir. Ancak bu sözler sarfı nahvin kapsamından çıkarmamaktadır. Zira sarfta da istikrâdan bahsedilebilir. Dolayısıyla her ikisine göre de sarf ilmi nahvin içerisine dâhildir. Zeccâcî kelime sonlarındaki hareketlerle anlam ilişkisine vurgu yapmıştır. Bu tanım sonraki dönem nahiv tanımlamaları için önemli dönüm noktasıdır ve kapsam olarak nahvi daha dar anlamda ifade etmektedir. Ancak müellifin nahve dair eserlerinde sarfa ait konuların yer alması da sarfı nahivden ayırmadığını göstermektedir. IV. asrın sonlarında yaşayan İbn Cinnî tasrîf, iştikâk ve nahvi ayrı ayrı tanımlayarak bunlar arasındaki ayrıma dikkat çekmiştir. Ne var ki İbn Cinnî’nin yaptığı bu tanım sarf ile nahvin ayrılmasında başlangıç noktası sayılabilecek kabilden bir ayrımdır. Diğer bir ifade ile sarf ve nahvin ayrılması için bir ön hazırlık mesabesindedir.

Sonuç

Hicrî IV. yüzyıl İslâm medeniyeti açısından önemli bir dönemdir. Bu yüzyıl farklı alanlarda bilimsel gelişmelere tanık olduğu gibi dil alanında da gelişmelere şahit olmuştur. Hicrî IV. yüzyılın Arap dili açısından öne çıkan konularından biri ilk dönemlerde ortaya çıkan Basra ve Kûfe ekolünün yanı sıra bu dönemde Bağdat ekolünün ortaya çıkmasıdır. Bir diğer konuda sarf ile nahiv ilminin bir birinden ayrılması noktasında belli girişimlerin olduğu bir zaman dilimidir. Hicrî IV. yüzyılda tanımlara önem gösterilmeye çalışılmıştır. Dönemin önde gelen dilcileri

⁵⁴ İbn Hâcib, Ebû Amr Cemâluddîn Osman b. Ömer b. Ebû Bekr b. Yûnus, *el-Kâfiye fi ‘ilmi’n-nahiv ve’s-Şâfiye fi ‘ilmi’t-tasrîf ve’l-hatt*, thk. Sâlih Abdulazîm eş-Şâir, (Kahire: Mektebu’l-edeb, ts.), 59.

⁵⁵ Abduh er-Râcihî, *et-Taṭbîkū’s-sarfi* (Beyrut: Daru’n-Nahda el-‘Arabiyye, 1430/2009), 7-8.

farklı terimlerin tanımlarını yapmışlardır. Tanımlanan terimlerden biri de ilm-i nahivdir.

IV. yüzyılda nahve dair tanım yapan dilciler arasında İbn Serrâc, Zeccâcî, Ebû Alî el-Fârisî ve İbn Cinnî sayılabilir. Bu dilcilerden İbn Serrâc ve Ebû Alî el-Fârisî yaptıkları nahiv tanımlarında sarf alanına giren kuralları nahvin kapsamına dâhil etmişlerdir. Zeccâcî dile getirdiği nahiv tanımında her ne kadar sarf ilmini nahvin alanına dâhil etmese de kaleme aldığı nahiv ile ilgili eserlerinde sarf konularına yer vererek, sarfı nahivden ayırmamıştır. Dönemin sonunda İbn Cinnî dikkat çekici bir şekilde nahiv, tasrîf ve iştikakın tanımlarını ayrı ayrı vererek sarf ve nahiv ayrımı için bir basamak olmuştur. Netice olarak hicri IV. yüzyıl için, dönemin dilcilerinin yaptıkları nahiv tanımları aracılığı ile sarf ve nahvin kapsamlarının tamamen bir birinden ayrılmadığı ancak dönemin sonuna doğru bu ayrım için atılımların yapıldığı söylenilebilir.

Kaynakça

- Arslan, Kıyasettin. *Dil-Tefsir ve el-Ferra*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2020.
- Attâr, Ahmed Abdulgafûr. *Mukaddimetu's-sihâh*. Beyrut: Dâru'l-ilm li's-sihâh, 1404/1984.
- Bahşi, Turan. "Arapçada "Lahn"ın Dil Çalışmalarına Etkisi", *Turkish Academic Research Review-Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2020, 5/4, 595-606.
- Bakırcı, Selami & Demirayak, Kenan. *Arap Dili Grameri Tarihi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Yayını, 2001.
- Çetin, Abdurrahman. "Lahn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/55-56. Ankara, TDV Yayınlar, 2003.
- Dayf, Ahmed Şevkî Abdüsselâm. *el-Medârisü'n- nahviyye*. Kahire: Dâru'l-maârif, 1968.
- Demirayak, Kenan. *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*. İstanbul: Cantaş Yay., 2016.

- Ebû Alî el-Fârisî, Hasen b. Ahmed b. Abdilğaffâr. *et-Tekmile*. thk. Kâzım Bahr el-Murcân. Beyrut: Âlemu'l-kutub, 1431/2010.
- Ebü't-Tayyib, Abdülvâhid b. Alî el-Halebî. *Merâtibü'n-naḥviyyîn*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1430/2009.
- Emîn, Ahmed. *Duḥa'l-İslâm*. Kahire: Matba'atu'l-İ'timâd, 1352/1934.
- _____. *Zuhru'l-İslâm*. Kahire: Mektebetü'n-Nahda, 1966.
- Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Ṭabakâtu'n-naḥviyyîn ve'l-luḡaviyyîn*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- Enîs, Füreyhâ. *Nazariyyât fi'l-luḡa*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Lübânîyye, 1981.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Baḡdâdî. *el-Munşif*. thk. İbrahim Mustafa & Abdullah Emîn. Mısır: İdâretü İhyâi Turâsi'l-Kadîm, 1373/1954.
- _____. *el-Ḥaşâiş*. thk. Muhammed Alî en-Neccâr. Kahire, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1376/1957.
- İbn Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebû Bekr b. Yûnus. *el-Kâfiye fi 'ilmi'n-naḥiv ve eş-Şâfiye fi 'ilmi't-taşrif ve'l-ḥatt*, thk. Sâlih Abdulazîm eş-Şâir. Kahire: Mektebetü'l-Edeb, ts.
- İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Baḡdâdî. *el-Usûl fi'n-naḥiv*. thk. Abdulhuseyn el-Fetelî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996.
- İbnü'l-Kıftî, Ebu'l-Hasen Cemâluddîn Alî b. Yusuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî. *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuḥât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-fikri'l-'Arabî, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1406/1986.
- Kılıç, Hulusi. "Basriyyûn" *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 5/117-118. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kûzî, Avad b. Hamd. *el-Mustalahâtü'n-naḥvî neş'etühû ve tetavvuruhû hattâ evâhiri'l-ḡarnî's-sâlişi'l-hicrî*. Riyad: 'İmâdetü Şûûni'l-Mektebât, 1401/1981.
- en-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm. *el-Fifrist*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Ould Bah, Muhammed el-Muhtâr. *Târîhu'n-naḥvi'l-'Arabî fi'l-Meşrik ve'l-Mağrib*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1429/2008.
- Râfiî, Mustafa Sâdik. *Târîhu âdâbi'l-'Arab*. Mansûra: Mektebetü'l-Îmân, ts.
- Raciḥî, Abduh. *et-Taṭbîku's-şarfi*. Beyrut: Daru'n-Nahda el-'Arabiyye, 1430/2009.
- Seyyid b. Alî el-Mersafî. *Raḡbetu'l-âmil min kitâbi'l-kâmil*. Tahran: Mektebetü'l-Edeb, 1970.

Sirâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-Sîrâfî, *Aḥbârü'n-nahviyyîne'l-Başriyyîn (Aḥbârü'n-nühât)*. thk. Muhammed İbrahim el-Benna. Kahire: Dâru'l-İ'tisâm, 1405/1985.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî, *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luġa*, thk: Muhammed Ahmed Câd el-Mevlâ Beg vd. Beyrut: Menşûrâtu'l-Mektebetu'l-'Asriyye, ts.

_____, *el-Aḥbârü'l-merviyye fî sebebi vaz'î'l-'Arabîyye*. thk. Abdulhakim el-Enîs. Dabi: Dâiratu Şuûni'l-İslâmî, 1422/2011.

Tantâvî, Ahmed. *Neş'etü'n-nahv* Kahire: Dâru'l-Meârif, 1995.

Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî. *el-İzâh fî 'ileli'n-nahv*. thk. Mâzin el-Mubârek. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1406/1986.